

ДО ПИТАННЯ ПРО ЖАНРОВУ ІДЕНТИФІКАЦІЮ ХЕЙАНСЬКОЇ ПРОЗИ *НІККІ-БУНТАКУ*

У статті порушується проблема критеріїв щоденниковості. На матеріалі аналізу щоденників японської літератури епохи Хейан («Тоса ніккі», «Катеро-ніккі», «Мурасакі шікібу ніккі», «Сарашіна ніккі») розглядаються жанрові особливості середньовічної щоденниково-мемуарної прози. Головними жанроутворюючими компонентами ніккі-бунтаку є документальність, тожність автора та головного героя твору, літературна цютивість, датування записів.

Ключові слова: *ніккі, жанрові критерії, мемуари, синхронія, фрагментарність, щоденникова форма, документальність, сповідальність.*

Середньовічна японська література «жіночого потоку», в рамках якої сформувався жанр *ніккі*, може бути сприйнята як продукт найяскравішого розквіту культури доби Хейан.

Щоденникова проза *ніккі-бунтаку* вирізняється високою художністю, що дозволило їй розвиватися як особливому літературному напрямку. Поступово щоденникові записи набули такої форми літературної творчості, коли щоденник став розглядатися як цілісний і структурно розроблений літературний жанр, так само значний і сформований, як оповідання, есе або роман. Однак, за словами В.Н. Горегляда, «далеко не кожен щоденник є мистецьким текстом, і не кожен витвір щоденникової літератури може бути названий щоденником» [1, с. 320]. Спочатку щоденники існували у формі автобіографій і завжди носили особистісний характер. Саме щоденники стали попередниками «роману про себе» (его-белетристика) – найбільш характерної форми японської літератури, як вважає Ікеда Цутому, визнаючи хейанську щоденникову літературу як таку, що «виражає, зображає та визнає особистість» [2, с. 285].

Питань жанрової ідентифікації хейанських щоденників торкалися в своїх працях Одагірі Сусуму, Міллер М, Горегляд В.М., Санович В.С., Мещеряков О.М., Осадча Феррейра Ю.В., Гафурова Х.Ш. Так, дослідники відмічають відсутність єдиної системи у виділенні жанрових дефініцій *ніккі-бунтаку* попри те, що статус щоденника закріплений в довідниковій та навчальній літературі. Більшість літературознавчих розвідок, об'єктом дослідження яких є щоденники *ніккі*, мають рецензійний характер, що і визначає **актуальність** даної наукової роботи.

Метою даної статті є аналіз жанрових особливостей щоденниково-мемуарної прози *ніккі* та визначення критеріїв щоденниковості японської літератури в епоху Хейан IX-XII століть. Для досягнення поставленої мети необхідно: уточнити теоретичні аспекти наукової рецепції жанру щоденника в японському літературознавстві; визначити жанрові особливості щоденника в теоретичному літературознавстві та *ніккі-бунтаку* в японському літературознавстві; визначити на загальнотеоретичному рівні

типологічні ознаки щоденниково-мемуарної прози епохи Хейан як зразок літератури жіночого потоку.

Об'єктом дослідження є щоденники епохи Хейан (Кі-но Цураюкі – Щоденник подорожі з Тоса (土佐日記), Щоденник Ідзумі шікібу (和泉式部日記), Мічіцуна-но хаха – Щоденник ефемерного життя (影路日記), Дочка Сугавара-но Такасуе – Самотній місяць в Сарасіна (更級日記), Щоденник Мурасакі шікібу (紫式部日記) в контексті щоденниково-мемуарної традиції японської літератури.

Теоретичну основу дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних дослідників теоретичної поетики і теорії щоденниково-мемуарного жанру (Н. Банк, В. Барахова, П. Басинського, М. Борщаговського, Л. Гінзбург, М. Голяшевської, С. Екштут, В. Кайзера, С. Рудзієвської, Н. Смолякової, А. Тартаковського, І. Янської та ін.) жанру *ніккі* японської літератури (М. Кімура, Т. Імаї, І.Тцутому, І. Кікан, Е. Кренстон, Т. Судзукі, Е. Фаулер) і літературного процесу Японії VIII – XII століть (М. Конрад, Т. Григор'єва, Дж. Фудзії, Д. Кін, О. Дьяконова, К. Рехо, О. Долін, І. Бондаренко, Ю. Осадча Феррейра).

Перш ніж зосередитися на виявленні типологічних ознак щоденникарства, необхідно надати чіткого визначення в загальнотеоретичному плані. Так, у Літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р.Т. Гром'яка знаходимо: «Щоденник – літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася. Щ. пишеться для себе і не розрахований на публічне сприймання, у ньому нотуються переважно явища особистого життя, здебільшого у монологічній формі, хоча може бути й внутрішньо діалогічна (полеміка із собою, з уявним опонентом тощо)» [3, с. 731]. Літературний енциклопедичний словник серед головних жанроутворюючих ознак щоденника в контексті документальної літератури виділяє форму ведення від першої особи, датування записів, окрім цього звертається увага на надзвичайну ширість, відвертість, достовірність [4, с. 98].

В багатьох літературознавчих працях з теорії та компаративістики літературних жанрів можемо прослідкувати думку, що часто романи, повісті, есе технічно набувають форми щоденникових записок, і ця щоденниковість лишень відтіняє додаткову специфіку або слугує художнім засобом втілення авторського задуму. В такому випадку можна говорити про «щоденникову форму» твору, а не «щоденник» як у попередніх визначеннях. Виникає закономірне питання, наскільки можна вважати тотожними поняття щоденникової форми та щоденника, та чи є щоденниковий жанр автономним з поміж інших жанрів літератури non-fiction.

О. Матвеева у своїй науковій статті «Жанрова специфіка літературного щоденника» зазначає, що теоретична думка у визначенні жанру щоденника окреслила три шляхи розвитку дискурсивних практик: існує загальний мемуарний жанр з такими жанровими різновидами, як листи, нотатки, щоденники тощо. Опонуюча точка зору наполягає на ствердженні про те, що листи, щоденники і спогади являють собою не тільки форми, а цілком рівноправні жанри, які є, однак, різновидами спільного мемуарного жанру. Третій підхід, стверджує О. Матвеева, дозволяє розглядати щоденник та мемуари окремо як різні жанри документальної літератури [5, с. 41].

На думку дослідниці «Щоденника, як форми вираження письменника», К. Танчин, найбільш логічно вмотивованим було б розглядати щоденник як повноцінний жанр документалістики на одному шаблі з такими жанрами як мемуари, листи, нотатки. Визначення жанру щоденника К.Танчин багато в чому корелюється з визначенням жанру *ніккі-бунгаку* в японській літературі середньовіччя, і по праву може бути обране за основу нашого подальшого дослідження. Так, дослідниця визначає щоденник як «жанровий різновид документальної прози; форма оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузько документальних, завдання яких – фіксація поточних справ, до таких, які наближаються до змалювання літературного» [6, с. 15-16].

Жанр японської середньовічної прози *ніккі-бунгаку* в японській літературі виник на стику автобіографічної прози, мемуарних жанрів, есе і записок. Спроби визначення жанроутворюючих ознак *ніккі* в японській літературі зустрічають опір, з огляду на все ту ж проблему взаємозв'язку мемуарної літератури і щоденника, що згадувалася в теоретичному літературознавстві. Співставлення мемуарів і щоденника як жанрів в *теорії літератури* дозволяє виявити основний критерій «щоденниковості». При порівнянні характерних ознак двох жанрів виникає неминуха часова опозиція: синхронно зроблені щоденні записи в одному випадку, і спогади з подальшим їхнім осмисленням – в другому, що дозволяє перенести щоденники і мемуари в дві різні жанрові площини. Проте японська *ніккі-бунгаку* може бути визнана літературним «гермафродитом» у контексті жанрової приналежності, оскільки майже всі твори-представники жанру хоч і позиціонують себе як щоденник, за дослідженнями японських літературознавців мають не синхронний характер, а частково або і повністю записувалися за спогадами, листами, збереженими документами, поетичними збірками. Тому *ніккі-бунгаку* ми називаємо щоденниково-мемуарною літературою.

Ю. Осадча Феррейра зазначає, що «Щоденник подорожі з Тоса» Кі-но Цураюкі в IX ст. заснував початок традиції написання щоденників не китайською мовою та не за канонами китайської поезики, як це було прийнято до цього у історичних хроніках, а рідною японською мовою виражати те, що відчуває серце, особисті почуття, спогади, враження; іншими словами в щоденниках *ніккі* була можливість писати про те, що не передбачено, а тому – старанно оминається і замовчується в офіційних і напівофіційних записах, літописах, нотатках тощо [7, с. 402].

В.Н. Горегляд до жанру літературно-художніх щоденників відносить такі твори, в яких міститься послідовний опис подій з життя автора, а емоційним центром оповіді виступає сам автор [1, с. 4].

Узагальнюючи дослідження теоретиків жанру японської літератури *ніккі* та аналізуючи безпосередньо пам'ятки у жанрі *ніккі-бунгаку*, можемо додати, що до японської щоденникової літератури відносяться такі твори, що характеризуються наявністю ідейної цілісності, суб'єкта опису, емоційної насиченості та образності. Комунікативною домінантою в жіночих щоденниках епохи Хейан є автокомунікація – суб'єкт і об'єкт передачі інформації збігаються, – яка передбачає періодичність записів. Зміна дат (в *ніккі-бунгаку* відбурнається відхід від загальноприйнятих норм передачі зміни часу) відображає послідовність різноманітних за тематичним наповненням записів,

що носять дискретний характер. Також можемо спостерігати перетин сфери письмового та внутрішнього мовлення, при взаємодії яких у *ніккі* посилюється лірична експресія та самоаналіз.

Окрім наведених вище характеристик японських щоденників *ніккі-бунтаку*, за-для виконання мети даної статті, необхідно виокремити та проаналізувати типологічні ознаки щоденника в японській літературі середньовіччя.

Формальним показником щоденниковості є наявність датованих записів. І хоч це не найбільш очевидний критерій ідентифікації жанру, та все ж структурованість щоденника забезпечує твору стійкий образ. Разом із тим, у *ніккі* хоч і зберігається **хронологія подій**, кожний запис не підпорядкований певній даті, що складає надзвичайну проблему для визначення об'єктивного часу описаних подій. Так, у «Щоденнику Ідзумі шікібу» відсутнє посилання на рік, коли відбулися описані події, при цьому тільки в шести записах чітко можемо спостерігати часову вказівку: *5-й день 5-го місяця, 7-й день 7-го місяця, 10-й день 10-го місяця* та ін. Як зазначає В.Н. Горегляд, японським літературознавцям довелося багато років аналізувати текст щоденника із залученням матеріалів історичних хронік для дешифровки внутрішнього часу та прикріплення його до хронологічних дат.

У «Щоденнику Мурасакі шікібу», який вважається дослідниками найбільш упорядкованим за послідовністю та регулярністю внесення фактів (Ю. Осадча Феррейра), майже кожен запис має часову віднесеність, при чому на рівні зі звичними засобами передачі об'єктивного часу (*11-й день 9-го місяця, 17-й день 10-го місяця...*) спостерігаємо такі неточні координати часу, які визначають подію хронологічно, як «*того дня*», «*остання декада 7-го місяця*», «*вечір того ж дня*» тощо.

Такий «неформатний» стиль ведення художнього щоденника – який багато в чому тяжіє до мемуаристики – пояснюється тим, що авторки описували вже минулі події, відштовхуючись від збережених листів та власних спогадів. І хоч відсутність датування подій похитує загальне сприйняття щоденника, як літературного жанру, та ускладнює дешифрування хронотопу, все ж авторки літературними прийомами змогли передати час описуваних подій, якщо не фактичний, то такий, який був актуальний їхньому баченню, коли зосереджувалися не на часі події, а на емоціях, які вона викликала у серці. Так, канонізований образ категорії часу, в описі якого авторки щоденникової літератури Японії не дотримувалися необхідних принципів, відходить в характеристиці критеріїв *ніккі-бунтаку* на задній план. Натомість, час у щоденниках функціонально пов'язаний з головним героєм, таким чином, надаючи характеристику **художньому часу** в *ніккі-бунтаку*, важливо наголосити на дуалістичності його проявів – час як реальний історичний бекграунд і як об'єктивний час головного героя.

В кожному творі, що співвідноситься з жанром щоденникової японської літератури в ході аналізу були визначені обов'язкові якості, такі як неодмінність спирання на реальність фактів, історичних подій та персоналії; взаємозв'язок головного героя безпосередньо з конкретним історичним простором; відсутність елементів перебільшення подій, відсутність елементів фантастики і художнього задуму[8, с. 580], що дає змогу стверджувати про статичну рису **документальності**, яка притаманна японській *ніккі-бунтаку*.

Класичні твори *ніккі-бунгаку* містять колосальну кількість інформації про звичай та побут середньовічних японців, світоглядні основи, історичні події епохи, любовні стосунки, структуру суспільства та про місце жінки і чоловіка в ньому, а також про японські свята, календар і багато іншого. Окрім того, в щоденниках надається детальний опис світського життя, буденних справ, одягу і стосунків аристократів, які жили при дворі імператора і, безумовно, були носіями культури епохи Хейан.

Короткий опис світських подій у великій кількості можна віднайти в «літературі жіночого потоку», до числа авторок якої відносяться відомі письменниці Ідзумі шікібу, Мічіцуна-но хаха, Мурасакі шікібу, донька Сугавара-но Такасуе. «Щоденник Мурасакі шікібу» за загальним визнанням по праву може вважатися найбільш повним та деталізованим джерелом фактичного матеріалу про життя Японії у період розквіту епохи Хейан [1, с. 31]. У своїх щоденниках, що являли собою не тільки історичну хроніку, але і художній твір, авторки старанно і зацікавлено описували зачіски й одяг аристократок і їхніх кавалерів, манеру читання сутр і зовнішність священників. Вони відчували себе акторами на фоні зміни природних декорацій, відображаючи все, що бачили та відчували серцем в поетичних рядках.

Як літературна форма щоденник відкриває специфічні можливості для зображення внутрішнього світу персонажа, його особистісних якостей та індивідуальності. У зв'язку з цим можна стверджувати про такий критерій щоденниковості, як **інтимність** оповіді, яка прослідковується, зокрема, в *ніккі-бунгаку*. Щоденник зароджується, коли у людини з'являється потреба у самовираженні. Ця потреба може виражатися через сповідальність, що дозволяє автору відкрити душу, поділитися сокровеним, покаятися або ж похвалитися, віддатися мріям. Якщо суб'єктивність оповіді або ж зосередженість на головному герої щоденника (який і є автором) передбачено у визначених критеріях жанру, то сповідальність, інтимність досягається при певних умовах. І перша з них – це цільова інтенція автора до написання щоденника. Так, жіночі щоденники епохи Хейан знайомлять читачів з навколишнім світом через призму почуттів головного героя. Мічіцуна-но хаха – авторка «Кагеро ніккі» – у оповіді свого життя декілька разів зазначала, що у щоденнику має міститися виключно достовірна інформація, при чому така, що стосується її особисто; і не варто відступати від критеріїв, які авторка висувала до свого інтимного щоденника [1, с. 242]. Так, вельможна японка XI століття відверто розмірковує над своїми почуттями по відношенню до подій у житті. Любов до чоловіка і ревності до суперниць, світські розваги і самотня туга, підростаючий син і турбота про його майбуття – центральна тематика твору «Кагеро ніккі» підтверджується егоцентризмом оповіді, поетикальними вкрапленнями, що емпатизують інтимний та сповідальний характер щоденника.

Таким чином, японська щоденниково-мемуарна література доби середньовіччя є аристократичною літературою, яка відображає реальні події того часу через призму достовірних та правдивих почуттів та думок її авторок. Не дивлячись на замкнений характер добору критеріїв ідентичності жанру щоденника у теоретичному літературознавстві, японська *ніккі-бунгаку* часто виходить за межі визначення жанру, що проявляється і у проблемах вираження часу описаних подій, і у питанні авторської атрибуції, важлива риса синхронності відображених подій у щоденниках

відтермінується у *ніккі* і такі інші. Та все ж можна впевнено говорити про такі ознаки жанру *ніккі-бунгаку* як хронологія викладу подій; автокомунікативність, що передбачає тожність автора та адресату; документальність, коли описане у творі пов'язане з певним історичним простором; інтимність, щирість, сповідальність жанру, які залежать від особистих інтенцій авторок відкрити душу у літературному щоденнику. Завдяки своїй емоційності, зверненню до внутрішнього світу та особистісної тематики, *ніккі-бунгаку* стала однією з основних відправних точок у становленні прозаїчних жанрів сучасної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Горегляд В. Н.* Дневники и эссе в японской литературе X–XIII вв. / Владислав Никанорович Горегляд. – Москва : Наука, 1975. – 383 с.
2. *Икэда Цutomу*, Вагаку бунгаку (Эго-литература), – сб. «Отё никки» («Дневники эпохи Хэйан»), Токио, 1965.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ. «Академія», 1997. – 752 с.
4. Літературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 751 с.
5. *Матвеева О.* Жанрова специфіка літературного щоденника / Ольга Матвеева // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Вип. 17. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2009. – С. 41-47 – Режим доступу до журналу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38352/09-Matveeva.pdf?sequence=1>. Назва з екрану. Дата звернення 10.03.2018.
6. *Танчин К. Я.* Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / К.Я. Танчин. – Тернопіль, 2005. – 20 с.
7. Японська література. Хрестоматія в 3-х томах / Упорядники Бондаренко І. П., Осадча Ю. В. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 562 с.
8. *Гафурова Х. Ш.* Дневник Дочери Такасуэ «Сарасина никки» в контексте дневниковой литературы Японии // Молодой учёный. № 2. 2015. – с. 580-582 – Режим доступу до журналу: <https://moluch.ru/archive/82/14890/>. Назва з екрана. Дата звернення 10.03.2018.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2018

А. Гилевич, препод.
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ

К ВОПРОСУ О ЖАНРОВОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ХЕЙАНСКОЙ ПРОЗЫ НИККИ-БУНГАКУ

В статье поднимается проблема критериев дневниковости. На материале анализа дневников японской литературы эпохи Хэйан («Тоса Никки», «Кагэро-Никки», «Мурасаки шикибу Никки», «Сарасина Никки») рассматриваются жанровые особенности средневековой дневниково-мемуарной прозы. Главными жанрообразующими компонентами никки-бунгаку является